

OVERTOURISM A INTERAKCJA W LEFEBROWSKIEJ PERSPEKTYWIE

Duży zasób prac francuskiego filozofa i profesora socjologii z Nanterre – Henriego Lefebvre’a (1901-1991), znanego na świecie przede wszystkim z takich dzieł, jak *Krytyka życia codziennego* (*Critique de la vie quotidienne*, t. I-III, 1947-1981), *Życie codzienne w świecie współczesnym* (*La vie quotidienne dans le monde moderne*, 1968), *Prawo do miasta* (*Le droit à la ville*, 1968), *Produkcja przestrzeni* (*La production de l’espace*, 1974) czy *Obecność i nieobecność* (*La présence et l’absence*, 1980), pozwala na refleksję w zakresie interakcyjnych barier turystów i mieszkańców centrów miast w związku z oparciem gospodarek miejskich na turystyce i intensywnie rozwijającym się *overtourismem*.

Rozpatrując dorobek autora można zadać sobie pytanie o rolę teoretycznego wkładu Lefebvre’a w obecne badania dotyczące nadmiernej turystyki. Publikacje badacza wydają się być idealne do przeanalizowania pod tym kątem, gdyż poruszał on wielokrotnie w swoich rozważaniach zagadnienia dotyczące pozycji jednostki w społeczeństwie, jej alienacji, prawa do miasta czy tworzenia przestrzeni społecznej, poddając także pod krytykę między innymi życie codzienne i mówiąc o konieczności wyzwolenia człowieka.

Zaproponowane w niniejszym artykule trzy części – dwie pierwsze, dotyczące uogólnionego przeglądu naukowego dorobku w zakresie *overtourismu* oraz lefebrowskiej twórczości ukazującej podstawy teoretyczne zagadnień podejmowanych przez filozofa, stanowią podłoże do części trzeciej, w której podjęto próbę skalkulowania zależności między nimi i wykazującej konkretne związki nadmiernej turystyki z ustaleniami naukowymi.

Overtourism – nowe określenie starego problemu

Współcześnie cały czas prowadzona jest polemika nad precyzyjnym zdefiniowaniem terminu *overtourism*, gdyż można go uznać za nieklarowny i trudny w operacjonalizacji. Światowa Organizacja Turystyki, według danych której obecnie corocznie podróżuje już ponad pół miliarda osób na świecie, zaproponowała, iż dotyczy on sytuacji, w której wpływ turystyki na dane miejsce (np. miasto) negatywnie odbija się na postrzeganej jakości życia mieszkańców oraz/lub doświadczeń osób, które wspomniane miejsce odwiedzają¹. Pojęcie *overtourism* określa więc nadmierną liczbę turystów w danym miejscu, która może skutkować różnego rodzaju negatywnymi konsekwencjami dla lokalnej społeczności. Idąc szerzej można także postawić tezę, iż w obliczu wielu niekorzystnych, negatywnych zjawisk, będących efektem turystycznej ekspansji, *overtourism* jest punktem kulminacyjnym².

Jest to więc nowe określenie dla starego problemu, bo choć termin ten powstał relatywnie niedawno, istnienie zjawiska obejmującego zatłoczenie lub przeludnienie spowodowane zbyt dużą ilością turystów dostrzeżono już w przeszłości. Jednym z pierwszych przykładów naukowych w tym temacie był artykuł dotyczący nadmiernej liczby odwiedzających okolice wodospadu Niagara, który w 1975 roku opublikował George Victor Doxey³. W badaniach wtórował mu Jeremy Boissevain weryfikujący naukowo presję turystyki w kontekście społeczności zamieszkującej Maltę⁴. Wcześniej jednak, bowiem już w latach 60. XX wieku, naukowcy rozpoczęli wstępne dyskusje na temat negatywnego wpływu turystyki na destynacje turystyczne⁵. W dalszych latach badania zasadniczo koncentrowały się wokół reakcji mieszkańców, ogólnego przeludnienia, niepożądanych zmian fizycznych, a także zniszczenia zasobów naturalnych oraz kulturowych. Obecnie *overtourism* dostrzegalny

¹ UNWTO (2018), *Overtourism? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions. Executive summary*, Madryt.

² M. Kazimierczak (2019), *O etyce zwiedzania w perspektywie overtourismu*. W: M. Zowisło, J. Kosiewicz [red.], *Sport i turystyka w perspektywie nauk społecznych: tradycja i współczesność*, Kraków: 255-266.

³ G.V. Doxey (1975), *A causation theory of visitor-resident irritants, methodology and research inferences: the impact of tourism*. W: *Sixth Annual Conference Proceedings of the Travel Research Association*, San Diego, Kalifornia: 195-198.

⁴ J. Boissevain (1977), *Tourism and development in Malta*, „Development and Change”, 8(4): 523-538.

J. Forster (1964), *The sociological consequences of tourism*, „International Journal of Comparative Sociology”, 5(2): 217-227; J.A. Wagar (1964), *The carrying capacity of wild lands for recreation*, Waszyngton, Kolumbia.

jest najbardziej w turystycznych miastach oraz miejscowościach, a precyzyjniej – w ich centrach, które oferują szeroką gamę zabytków, atrakcji czy udogodnień. Dominującym regionem była do tej pory Europa Południowa, a najczęściej przytaczanymi przez badaczy przykładami w ostatnich latach były Barcelona, Sevilla, Lizbona czy Wenecja. To jednak wraz z upływem kolejnych lat się zmienia i rozpatrywanie tego zagadnienia pomału podejmują także miasta Europy Środkowej czy Wschodniej. Z polskiego punktu widzenia warto zwrócić uwagę na przykład Poznania, który pod względem analizy ilości udzielonych noclegów, w 2019 roku przekroczył półtora miliona odwiedzających, choć jeszcze dziesięć lat wcześniej liczba korzystających z oferty noclegowej w tym mieście w całym roku nie przekraczała dziewięciuset tysięcy⁶. Choć dane te są tylko jednymi z wielu, które można wykorzystywać przy badaniu *overtourismu*, a, co ważne – ich obecna skala nie jest jeszcze potwierdzeniem jego istnienia w Polsce, to jednak dalszy rozwój turystyki może zapoczątkować dostrzeżenie znanych choćby ze śródziemnomorskich kurortów skutków⁷. Problematyka ta jest więc ważna i należy przypuszczać, że w nadchodzących latach polscy naukowcy zajmujący się turystyką będą ją kompleksowo badali, między innymi z krajowej perspektywy⁸. Istnieje bowiem wiele dość prostych do zidentyfikowania czynników doprowadzających do wzrostu liczby turystów. Ich przykładem może być chociażby stale rosnąca populacja na świecie czy też regularnie zmniejszające się koszty podróży umożliwiające podróżowanie większej liczbie osób niż kiedykolwiek. Takie kwestie, jak postęp technologiczny, rozwój komunikacji czy otwieranie się nowych rynków, także nie są bez znaczenia⁹. *Overtourism* jest więc zjawiskiem złożonym i o ile nie wystąpią jakiegokolwiek zahamowania gospodarcze, rynki turystyczne z całą pewnością będą się nadal rozwijać,

⁶ Liczba udzielonych noclegów w Poznaniu w latach 2009-2019 na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego (2020).

⁷ P. Zmyślony, M. Pilarczyk (2020), *Identification of overtourism in Poznań through the analysis of social conflicts*, „Studia Periegetica”, 2(30): 9-24.

⁸ Jednym z przykładów badań nawiązujących do teoretycznych podstaw pojęcia *overtourismu* i weryfikujących odczuwanie negatywnych skutków organizacji imprez sportowych wśród mieszkańców Poznania podczas poznańskiego półmaratonu oraz międzynarodowej imprezy jeździeckiej Cavaliada były badania empiryczne przeprowadzone na grupie 774 osób, z wynikami których można zapoznać się w pracy: J. Poczta, A. Dąbrowska, M. Kazimierczak, F. Gravelle, E. Malchrowicz-Moško (2020), *Overtourism and medium scale sporting events organisations-the perception of negative externalities by host residents*, „Sustainability”, 12.

⁹ R. Dodds, R. Butler (2019), *The phenomena of overtourism: a review*, „International Journal of Tourism Cities”, 5(4): 519-528.

a liczne dodatkowe czynniki sprawią, że podróżowanie będzie jeszcze łatwiejsze i tańsze.

Oczywistym jest, iż nadmierny ruch turystyczny wiąże się z szeroko pojętą interakcją, rozpatrywaną na przykład w weberowskim kontekście uznawania wzajemnych oddziaływań międzyludzkich za podstawowy składnik życia społecznego. Pojęcie interakcji, w odróżnieniu do *overtourismu*, doczekało się dziesiątek określeń, formułowanych między innymi w kontekście socjologicznym, pedagogicznym czy nawet psychologicznym. Jedną z nich jest definicja Weroniki Wilczyńskiej, która rozważając pojęcie komunikacji międzyludzkiej zauważa, iż interakcja koncentruje się na obserwowalnych, fizycznych aspektach komunikacji, docelowo przybierających formę wymiany komunikatów między uczestnikami danego zdarzenia¹⁰. Szerzej interakcję w wymiarze społecznym opisywał wiele lat wcześniej Wincenty Okoń, podkreślając wzajemne oddziaływanie na siebie jednostek społecznych dysponujących świadomością podmiotowości¹¹. I choć należy mieć na uwadze, iż takie podejścia niosą ze sobą ryzyko pewnego uproszczenia interpretacyjnego, wydaje się, że są wystarczające w kontekście rozważania interakcji związanych ze zjawiskiem *overtourismu*, które mogą dotyczyć zarówno relacji turysta-mieszkaniec, jak i turysta-turysta czy mieszkaniec-mieszkaniec.

Lefebrowski dorobek wciąż niezagospodarowany?

Polscy badacze realizujący się w takich dziedzinach, jak socjologia, historia, politologia, geografia, a ostatnimi czasy także i kultura fizyczna, niezależnie od wyznawanych przez siebie poglądów, przekonań czy podejść, relatywnie rzadko sięgają po uniwersalne prace Henriego Lefebvre'a, być może z uwagi na ich niewielką dostępność w języku polskim (główne dzieła zostały napisane po francusku i w większości przetłumaczone na język angielski czy hiszpański). Fakt ten tym bardziej dziwi, iż w ostatnich latach dostrzec można realny wzrost zainteresowania podejmowaną wielokrotnie przez Lefebvre'a tematyką miejską, czy to w sferze *stricte* naukowo-universyteckiej, czy też z uwagi na rozwój kolejnych miejskich inicjatyw bądź też powstawanie miejskich ruchów społecznych. Zupełnie inaczej sytuacja wygląda w innych europejskich, a nawet pozaeuropejskich krajach, które dość

¹⁰ W. Wilczyńska (2002), *Słowniczek najważniejszych pojęć dotyczących autonomizacji*. W: W. Wilczyńska [red.], *Autonomizacja w dydaktyce języków obcych. Doskonalenie się w komunikacji ustnej*, Poznań: 317-335.

¹¹ W. Okoń (2001), *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa: 145.

mocno wykorzystują oraz rozpowszechniają dorobek francuskiego badacza. Choć można go interpretować niezwykle szeroko, należy pamiętać jednak, iż Lefebvre był jednym z głównych francuskich socjologów i filozofów marksistowskich, którego rozważania natury ogólnej są także obecnie w wielu aspektach aktualne, na przykład w kontekście analiz różnych procesów miejskich. Z uwagi na fakt, iż po II wojnie światowej, w końcu lat 40. oraz w pierwszej połowie lat 50. XX wieku w Rzeczypospolitej rządziła realno-socjalistyczna Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, realizująca ideologię marksizmu, myśl Lefebvre'a była w języku polskim powszechnie dostępna za sprawą kilku książek, na czele z monografią *Marks a idea wolności*, spójną pod względem treści z deklarowanymi założeniami ideowymi partii. Sam autor był wtedy oficjalnie związany z Francuską Partią Komunistyczną, co prawdopodobnie nie było bez znaczenia w kontekście rozpowszechniania jego dorobku¹². Wobec powszechnych w literaturze polskiej braków w zakresie licznych teorii Lefebvre'a, koniecznym wydaje się choćby częściowe scharakteryzowanie poruszanych przez niego wybranych aspektów, co umożliwi znacznie bardziej skuteczną prezentację dalszych zagadnień w omawianym temacie.

Henri Lefebvre najczęściej kojarzony jest współcześnie z szeroko pojętą tematyką miejską, zasadniczo odnoszącą się do funkcjonowania poszczególnych klas społecznych czy transformacji danej przestrzeni. Co ciekawe, tym zagadnieniom poświęcił on niewielką część swojego całego dorobku, na który składa się ponad sześćdziesiąt książek oraz trzysta artykułów¹³. Jednym z naczelnych i wiodących zagadnień podejmowanych przez filozofa było krytyczne spojrzenie na ideę życia codziennego, które rozpatrywał jako przecięcie „iluzji i prawdy, władzy i bezradności”, a także „przecięcie sektora kontrolowanego przez człowieka i sektora, którego nie kontroluje”¹⁴. Życie codzienne rozpatrywał przede wszystkim w kontekście konfliktu, który toczył się między poszczególnymi elementami codziennej rzeczywistości. Jedną z jego obserwacji była kwestia skolonizowania życia codziennego i zamienienia jego w strefę czystej konsumpcji, co wynikało z postępującego kapitalizmu. Filozof argumentował, iż należy poddać krytyce życie codzienne, gdyż bez jego radykalnej zmiany, kapitalizm obniżałby jego jakość i hamowałby prawdziwe wyrażanie emocji.

¹² K. Kurnicki (2015), *Ideologie w mieście: o społecznej produkcji przestrzeni*, Kraków: 37.

¹³ R. Shields (1999), *Lefebvre Love and Struggle: Spatial Dialectics*, Londyn, Nowy Jork.

¹⁴ H. Lefebvre (2008), *Critique of Everyday Life*, London, New York: 40.

Duży wpływ na współczesną teorię urbanistyczną oraz dyskurs społeczno-ekonomiczny miały jego filozoficzne pisma poświęcone produkcji przestrzeni i sprawiedliwości przestrzennej¹⁵. Jeden z wyprowadzonych przez niego argumentów przedstawiał tezę, że przestrzeń jest produktem społecznym lub opartą na wartościach i społecznej produkcji znaczeń złożoną konstrukcją społeczną, która wpływa na percepcje i praktyki przestrzenne. W swoich rozważaniach wskazywał na funkcjonowanie różnorodności przestrzeni, dostrzegając przy tym konieczność skupienia się na konfliktowym, całkowicie sprzecznym, a ostatecznie i politycznym charakterze procesów produkcji przestrzeni¹⁶. Twierdził ponadto, że społeczna produkcja przestrzeni miejskiej ma fundamentalne znaczenie dla reprodukcji społeczeństwa i z tego względu jest również niezwykle ważna dla samego kapitalizmu. W jego założeniu każde społeczeństwo bez wyjątku potrafi wytworzyć pewną swoją własną przestrzeń, a miasta same w sobie już od zarania dziejów nie powinny być rozumiane jako prosta aglomeracja ludzi oraz rzeczy w przestrzeni, ponieważ tworzą własną przestrzeń i mają własną praktykę przestrzenną. Uogólniając swoje wywody wskazywał, że każda przestrzeń jest produktem, służy „jako narzędzie myśli i działania”, a „oprócz tego, że jest środkiem produkcji, jest także środkiem kontroli, a tym samym dominacji władzy”¹⁷. Lefebrowskie zagadnienie przestrzeni było miejscami wiązane z turystyką, między innymi przy omówieniu przekształcenia przestrzeni konsumpcji w konsumpcję przestrzeni, „gdy ludzie poszukują jakościowej przestrzeni – słońca, śniegu, morza”¹⁸. Podejmowanie badań z zakresu turystyki w odniesieniu do dorobku filozofa, choć więc dotychczas niepraktykowane, może być poznawczo niezwykle wartościowe.

Overtourism w twórczości Lefebvre’a

Jedną z wielu kwestii podejmowanych przez Lefebvre w jego działalności badawczej były dywagacje w kontekście państw śródziemnomorskich, na temat skutków turystyki kulturowej, widocznych przede wszystkim w miastach o bogatej tradycji i historii. Autor zaprezentował między innymi rozważania na temat sytuacji Hiszpanii, południowej Francji, Włoch czy Grecji,

¹⁵ T. Cresswell (2004), *Place: A Short Introduction*, Malden-Oxford-Carlton.

¹⁶ Ł. Stanek (2011), *Henri Lefebvre on Space: Architecture, Urban Research, and the Production of Theory*, Minnesota.

¹⁷ H. Lefebvre (2010), *The Production of Space*, Malden-Oxford-Carlton: 26.

¹⁸ Tamże.

zauważając, jak ważną rolę w ich ramach pełnią ściśle centra poszczególnych miast. To na ich obszarze najczęściej następowała transformacja zmieniająca ówczesny wizerunek miast przedkapitalistycznych w nowoczesny i wynikający z historycznego procesu urbanizacji¹⁹. Proces ten nie oznaczał jednak wyeliminowania licznie istniejących od zarania dziejów zjawisk na czele z utowarowieniem czy wykluczeniem społecznym, co sprawiło, że miasta chociaż w pewnym elemencie pozostały quasi-autentyczne bądź autentyczne – pozostały „dziełem” stworzonym i ukształtowanym pod względem przestrzeni przez rdzennych mieszkańców miast. Historycznie to w centrach miast budowane było bowiem zasadnicze ich znaczenie, między innymi za sprawą codziennych spotkań i wzajemnych interakcji między mieszkańcami tworzącymi daną przestrzeń społeczną. Postępujący kapitalizm przemysłowy zniszczył oddolnie budowany latami wizerunek miast, choćby poprzez naruszanie wartości użytkowej centrum przez rynek bądź też instytucję własności prywatnej wywołującej w konsekwencji zbiorowe wywłaszczenie, a w jej następstwie często i wyludnienie. Mieszkańcy pozostawieni bez wyboru musieli więc przeprowadzić się do innych dzielnic miejskich, często peryferyjnych, gdzie od nowa rozpoczynali budowanie przyjaznej sobie przestrzeni. Z tego względu można uznać, iż początkowo charakteryzowane „dzieło” w postaci centrum miasta zostało zastąpione miastem utożsamianym z towarem bądź produktem przemysłowym²⁰.

By użyteczność centrów miast nie była kwestionowana, musiały one znaleźć nowy pomysł na siebie. Zdecydowana większość obrała kierunek otwarcia się na handel i turystykę. Z tego względu Lefebvre nazwał je „towarem o wysokim standardzie konsumpcji dla obcokrajowców, turystów i gości z przedmieść”²¹. Wątek ten rozszerzał w swoich dziełach, pisząc między innymi w *Du rural à l’urbain* o tym, iż „turyści sprawiają, że autentyczność, której szukają w historycznym mieście, ginie. Wenecja z dwustoma tysiącami turystów nie jest już więcej Wenecją. Obiekt znika wraz z aktywnością, przez którą jest używany”, dodając, że turyści „stają się dla siebie własnym widowiskiem”²². Rok później w *Espace et politique: le droit à la ville II* zestawił przykłady turystyki miejskiej w Grecji i Hiszpanii, dostrzegając zjawisko

¹⁹ I. Diaz-Parra, J. Jover (2020), *Overtourism, place alienation and the right to the city: insights from the historic centre of Seville, Spain*, „Journal of Sustainable Tourism”: 1-18.

²⁰ Tamże.

²¹ H. Lefebvre (1968), *Le Droit à la ville*, Paryż: 27.

²² H. Lefebvre (1968), *Du rural à l’urbain*, Paryż: 192.

„miejskiej neokolonizacji”²³, a dwa kolejne lata później w *La production de l'espace* zauważył rozprzestrzenianie się ruchu turystycznego także i w słabiej rozwiniętych regionach, pisząc, iż „masowy ruch hord turystów uciekających w obszary miejskie (Wenecja, Florencja) lub wiejskie, gdzie ich przybycie jest równoznaczne z ich zniszczeniem, jest jedną z największych przestrzennych sprzeczności nowoczesności”²⁴.

Lefebvre zauważał stopniowy rozwój poczucia izolacji jednostki od społeczeństwa, skutkujący nieutożsamianiem się ze społecznością lokalną oraz ponadlokalną czy też utratą tożsamości. Zjawisko to jest charakterystyczne dla miejskich ośrodków przemysłowych bądź kapitalistycznych i najczęściej nazywane alienacją²⁵. Lefebvre jednak alienację odnosi do zależnej od stosunków społecznych produkcji przestrzeni, uważając jednocześnie, iż własność prywatna terenów miejskich alienuje mieszkańców miasta w każdym aspekcie ich życia²⁶. Z konieczności przewyciężenia alienacji wywodził on ideę rewolucji kulturalnej²⁷. Z kolei mieszkańcy miast, na przykład poprzez proces zawłaszczania – przejmowania danej przestrzeni i nadawania jej własnej osobowości, mogliby przyczynić się do walki o jej dealienację²⁸. Takie działanie także można nazwać „dziełem”, choć jak pisał Lefebvre, „utowarowiony produkt zastępuje dzieło, siedlisko robi to samo z zamieszkaniem, a alienacja jest narzucana kosztem zawłaszczania”²⁹.

W *Le Droit à la ville* Lefebvre przytacza przykład robót publicznych, które wykonał Georges-Eugène Haussmann dla Napoleona III, jako czynnika powodującego wysiedlenie klasy robotniczej ze ścisłego centrum do nowych dzielnic Paryża leżących na obrzeżach miasta i docelową alienację miejsca³⁰. Niestety powstałe dzielnice nie rozwiązały problemu, gdyż i na ich terenie widoczne były liczne nierówności wywołujące kolejną alienację czy poczucie niesprawiedliwości wśród mieszkańców. Z tego względu tytułowe prawo

²³ H. Lefebvre (1972), *Espace et politique: le droit à la ville II*, Paryż: 61, 129.

²⁴ H. Lefebvre (1974), *La production de l'espace*, Paryż: 176.

²⁵ M. Rolka (2017), *O zjawisku alienacji w perspektywie rozwoju teorii krytycznej. Feuerbach – Marks – Szkoła Frankfurcka*, „Analiza i Egzystencja”, 38: 89-108.

²⁶ A. Winkler (2013), *Życie codzienne i rewolucja według Henriego Lefebvre'a*, „Politeja”, 1(23): 347-374.

A. Winkler (2013), *Nowy pomysł na rewolucję. Lefebvre i sytuacjoniści w Maju '68*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego: Nauki Społeczne”, 6(1): 7-26.

²⁸ M. Purcell (2014), *Possible worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City*, „Journal of Urban Affairs”, 36(1): 141-154.

²⁹ H. Lefebvre (1968), *Le Droit à la ville*, dz. cyt.: 20.

³⁰ Tamże.

do miasta Lefebvre rozpatrywał jako prawo mieszkańców peryferyjnych dzielnic do powrotu do centrum oraz ponownego zawłaszczenia obszaru, zdominowanego zasadniczo przez klasę średnią, którą stać było na zakup budynku mieszkalnego czy też zainwestowanie określonych środków pieniężnych w odpowiedni remont podwyższający chociażby wygląd zewnętrzny lokali³¹. Przemiana centrum miasta w miejsce przeznaczone do powszechnej konsumpcji przez średniozamożne elity bądź też turystów może być też uznana za efekt utowarowienia, które intensyfikuje proces alienacji miejsca w czasie³². Turyści natomiast bardzo często szukają w swoich podróżach autentyczności – pytanie tylko, jakiej? Czy tej naturalnej, powiązanej z brakiem ingerencji człowieka w przestrzeń miejską, czy też wynikającej z podejmowanych działań mających na celu rewitalizację centralnych dzielnic miast? Wreszcie, czy zależy im na kontaktach z rdzennymi mieszkańcami danych miast, czy wręcz przeciwnie?

Podsumowanie

Według Lefebvre, każda społeczność opiera się na jakiejś zbiorowej własności. To wspólnoty są podstawą przeżywanego doświadczenia i bogatej autentyczności życia codziennego. Mieszkańcy więc winni mieć możliwość wzajemnej interakcji w przestrzeni z którą się utożsamiają, zarówno między sobą, jak i w relacji z turystami. To samo powinno dotyczyć samych turystów. Niestety współcześnie wiele miast boryka się natomiast z sytuacją, w której stosunek rdzennych mieszkańców do osób odwiedzających je jest zróżnicowany. Mimo to liczne podmioty zajmujące się zawodowo turystyką, z uwagi na chęć zarobku, podejmują kolejne działania mające na celu zwiększenie liczby turystów czy promocję miast. Podejmują więc czynności często sprzeczne z grupami mieszkańców, którzy sprzeciwiają się rozrostowi ruchu turystycznego bądź wprost zauważają, że nawet istniejąca liczba turystów jest już zbyt wysoka. Ich głosy nie przekładają się jednak na prowadzenie działań niwelujących nadmierną turystykę. Mówiąc więc językiem lefebrowskim, istnieje pewnego rodzaju konflikt między turystycznym konsumowaniem przestrzeni miejskiej oraz oddziaływaniem tej konsumpcji na mieszkańców. W dodatku wszechobecne przekształcanie przestrzeni miejskiej i jej utowarowienie może niszczyć niektóre elementy, na czele z poczuciem wspólnoty

³¹ H. Lefebvre (1970), *La révolution urbaine*, Paris: 153-154.

³² A. Nadolny (2008), *Christopher Alexander i Henri Lefebvre – „Serce” współczesnego miasta*, „Czasopismo Techniczne”, 8(3-A): 265-271.

czy autentycznością, które zasadniczo uderzają w mieszkańców, choć w pierwotnej wersji mogły być też jednym z czynników potencjalnego zainteresowania przez turystów.

Niniejsze rozważania powinny być traktowane jako wstęp do dalszych badań nad powyżej scharakteryzowanymi i wciąż w pełni nieopracowanymi kwestiami. Ponowne odczytanie lefebrowskich prac, ich analiza i interpretacja, może bowiem dostarczyć dodatkowe treści, nie tylko dotyczące bezpośrednio ruchu turystycznego, ale i odnoszące się szerzej – także i w zakresie innych perspektyw rozpatrywanych choćby w ramach nauk o kulturze fizycznej.